

**MAGYARORSZÁGI NEMKARSZTOS BARLANGOK
MONDÁI ÉS LEGENDÁI**

**TALES AND LEGENDS OF THE NON-KARST CAVES
IN HUNGARY**

ESZTERHÁS ISTVÁN

8045 Isztimér, Köztársaság u. 157.
eszterhas.istvan@gmail.com

Abstract: In course of the scientific study of non-karst caves beyond the cave development, geological and biological data we have kept records of the cave related legends. In Hungary 1000 non-karst caves have been listed and among them 60 have different kind of legends. The study sets out and describes some of the significant legends. Many legends belong to the karstic caves, but this present study is dealing with the non-karst caves only. The caves are mystic locations due to the obscureness and darkness. The wobbling torchlight draws mysterious shades on the walls. In some caves are occurring large bone relicts, which have been thought as dragon bones and the people were convinced dragons are dwelling in the caves. Since the ice-age the humans are not cave dwellers, but they have different other connections with caves. In the middle and in the new ages those who went hiding into caves were living on the margin of the society (hermits, robbers, wild grills etc.). The public hardly had knowledge in the life of the enigmatic cave dwellers, which further increased the mystery of caves. The lack of knowledge has been replaced with fictional things and events, which formed the basis of the tales and of the legends. According to their topic the legends can be origin, dragon, robber, hermit, and wild girl legends etc. Comparing the different legends similar or nearly similar parts can be found.

Keywords: dragon caves, devil's caves, treasure caves, robbery caves, hermit caves, wild gril caves

Bevezetés

A barlangtan összetett tudomány. Magába foglal egy sor résztudományt, úgymint: geológia, hidrológia, klimatológia stb. Még humánjellegű tudományágak is tartoznak bele. Most pont egy ilyenről lesz szó. A barlangtanak része lehet a szépirodalom is. Ez elsőre meghökkentőnek látszik, de számos barlanghoz kapcsolódnak mondák és legendák. Magyarországon máig több mint 1000 nemkarsztos barlang vált ismertté és közülük mintegy 60-hoz tartoznak főként mondák és néhányhoz legendák. A mondákat és legendákat gyakran keverik. Nem is könnyű megkülönböztetni őket, hisz hasonló elemek építik fel mindkettőt. A lényeg az, hogy a mondák epikus népművészeti alkotások, a legendák viszont vallási tárgyú történetek, melyek híres emberek hősi tetteit ismertetik. Ez utóbbiakat vallási közösségekben felolvasással terjesztették példabeszédként, okulásként. Ebből adódik

megnevezésük is (a latin *legere* = olvasni szóból). A mondák és legendák különféle jelenségekről, különböző személyekről szólnak, Csoportosítani őket a bennük szereplő személyek, illetve tartalmuk szerint szoktuk. Azok a barlangok, melyeknek a nevében a sárkány, ördög, rabló, betyár, zsvány, remete, vadlány, király szavak fordulnak elő, többnyire arra utalnak, hogy monda, vagy legenda tartozik hozzájuk. A barlangok misztikus helyek. Azá teszik a sötétség és a félhomály. A fáklyák imbolygó fénye rejtélyes formákat rajzol a falakra. Az emberek a jégkorszakok óta nem barlanglakók, de teljesen nem szakadtak el a barlangoktól. A középkorban, az újkorban általában a társadalom perifériáján élők (remeték, rablók, vadlányok stb.) húzódtak be néhány barlangba. A nagyközönség a rejtett életű troglodit embereket csak alig ismerte és ez is erősítette a barlangok misztikus voltát. A hiányos ismereteket pedig kitalált dolgokkal, eseményekkel pótolták. Ezek jelentik a mondák, legendák alapját. A következőkben felsorolom ezen irodalmi művek főbb kategóriáit és bemutatok közülük néhányat.

Sárkánybarlangok

A mai Magyarországon összesen nyolc vulkanikus kőzetben lévő sárkánybarlangot ismerünk (Drégelypalánk, Ecseg, Fony /2 db./, Parád, Rónabánya, Szuha, Tapolca). Mind közül a leghíresebb a Szent György-hegyi-barlang. A hegy barlangjának ismerete a múlt homályába vész. Bizonyára régóta tudnak itt barlangokról. Ismereteink szerint az első írott emlék Gyurkovits Györgytől származik (*GYURKOVITS* 1737), aki Bél Mátyás egyik dunántúli informátora volt. Bél Mátyás az ő adatait használta föl a kéziratban maradt „Notitia...” kötetében (*BÉL* 1737), melyben a Szent György-hegyről, annak barlangjáról tudósít. Írásait Dr. Lukács Károly ismerteti magyar fordításban (*LUKÁCS* 1947). Ennek a Szent György-hegyre vonatkozó részei a következők: *„E tájon emelkednek a híres borteremő hegyek, melyek közül legtöbben dicsérik Badatsont és Szent György hegyet... A Szent György hegye nevét a mesebeli sárkányölő vitéztől vette, és a köznép – nem tudni mely szerző kitalálása után – ma is úgy képzei, hogy itt játszódott le az a küzdelem; szerintem ez a mese avval a barlanggal van összefüggésben, mely a hegy nyugat és észak közti oldalán tátong elég széles nyílással és lehúzódik számos kivájt üregegen át, majd felfelé, majd ismét lefelé öblöződő sötét és ismeretlen mélységekbe.”* A nép arról emlékezett meg, hogy téli időben a sárkány lakhelye felett párafüggönyt lehetett látni, amely minden bizonnyal a sárkány lélegzetvételétől (valójában a barlang és a külső környezet eltérő hőmérséklet-különbségéből) származott. A barlangnak azután nyoma veszett, és legutoljára 2001-ben a Styx Barlangkutató Sportegyesület és a vulkán-

szpeleológiai Kollektíva is sikertelenül kutatott utána. Feltehetően tektonikus mozgások eredményeképpen bejárata beomlott, és egyben ez okozhatta számos bazaltorgona ledőlését is. A turistaház mellett ma is létezik két Sárkány-jégbarlang is, de ezek közül egyik sem tekinthető azonosnak a Gyurkovits által említett barlanggal (1. ábra).

1. ábra: Huzatmérés a Szent György-hegyi Kis Sárkány-jégbarlang bejáratánál
Fig. 1: Draft measurement at the entrance to the Little Dragon Ice Cave in Mount Szent György

A Szent György-hegyi sárkányról egy ismeretlen szerző (ZEBU 2008) által leírt másik legendát is sikerült az interneten találni: „Élt a hegytetőn, kolostorszerű épületben egy vörös olasz barát. Ladikkal járt a mocsáron át koldulni a faluba. Elmesélte a falubélieknek, hogy lakik a hegy barlangjában egy szörnyű gonosz sárkány, aki kénkőves leheletével elpusztítja a falut, ha nem kap minden hónapban egy tiszta leányt. Az emberek megijedtek a sárkánytól, és a barát onnantól kezdve minden hónapban egy szűzlánnyal tért vissza a hegyre. A szerzetes azonban nem a barlangba, hanem magához vitte a lányokat, és hogy a falubéliek ne fogjanak gyanút, megszabadult tőlük. Megelégelte ezt egy vitéz, kit Györgynek hívtak. Elhatározta, hogy megmenti menyasszonyát, és megöli a gonosz sárkányt. A barlangban nem talált rá a szörnyetegre, kedvesét azonban megtalálta a barát házában. A szerzetest lándzsájával ledöfte és ezzel megszabadította a falut a sárkánytól. Az emberek boldogok voltak, és szentként tisztelték a vitézt, olyannyira, hogy

még a hegyet is róla nevezték el.”

A Szent György-hegyi sárkánymondát NYÍRŐ Zsolt (2009) a következőképpen ismeri: „*A Szent György-hegyen élt egy sárkány, aki azzal szomorította a falu (mármint Kisapáti) lakóit, hogy minden évben követelt magának egy szép leányt, aki feleségül megy hozzá. Megfenyegette a falusiakat, ha nem teljesítik a kérését, elpusztítja az egész falut. Volt sírás-rívás, amikor a sárkány elragadta a szép lányokat, mindaddig, amíg egy idő elteltével nem hallottak a sárkány felől az emberek. Tanakodtak, vajon mi történheted vele, és elhatározták, hogy felmennek a hegyre és bemerészkednek a barlangjába. Így is tettek és megtalálták a nagybeteg sárkányt. Az emberek azonban nem hagyták magára, ápolták, gyógyították, még nem egy napon a sárkány így szólt: Amiért ilyen jók voltatok hozzám, soha többé nem fenyegetem a falut, és nem kérek több leányt feleségnek. A falusiak nagyon megörültek, hogy most már nem kell félniük a fenevadtól. Sokáig éltek egymás mellett békében az emberek a faluban, a sárkány a hegyen. Teltek az évek, a sárkány megöregedett, járni és repülni sem volt már ereje, aztán egy éjszaka kilehelte a lelkét, amelytől az egész barlang jéggé változott. – Azt tartják, ezen az éjszakán keletkezett a mai jégbarlang, amelyben a sárkány örök álmát alusz-sza.”*

TOMPA Mihály népregéket tartalmazó kötetében a Sárkánytörés (1846) című versében emlékezik meg a fonyi Sárkány-lyuk nevű barlangban lakó sárkányról, melyet egy fiatal fiú ölt meg a kaszájával, ezzel szabadítva meg a környék lakosságát a zsarnok uralmától.

*...De két karját a bús legény
Csapásra fölfeszíté,
S kaszáját, a vad szörnyeteg
Nyílt torkába merité;*

*Mely böggve, most önoldalát
Kínjában tépte, marta,
Mig gyors ütéssel a gyepet
Döngette szörnyű farka.*

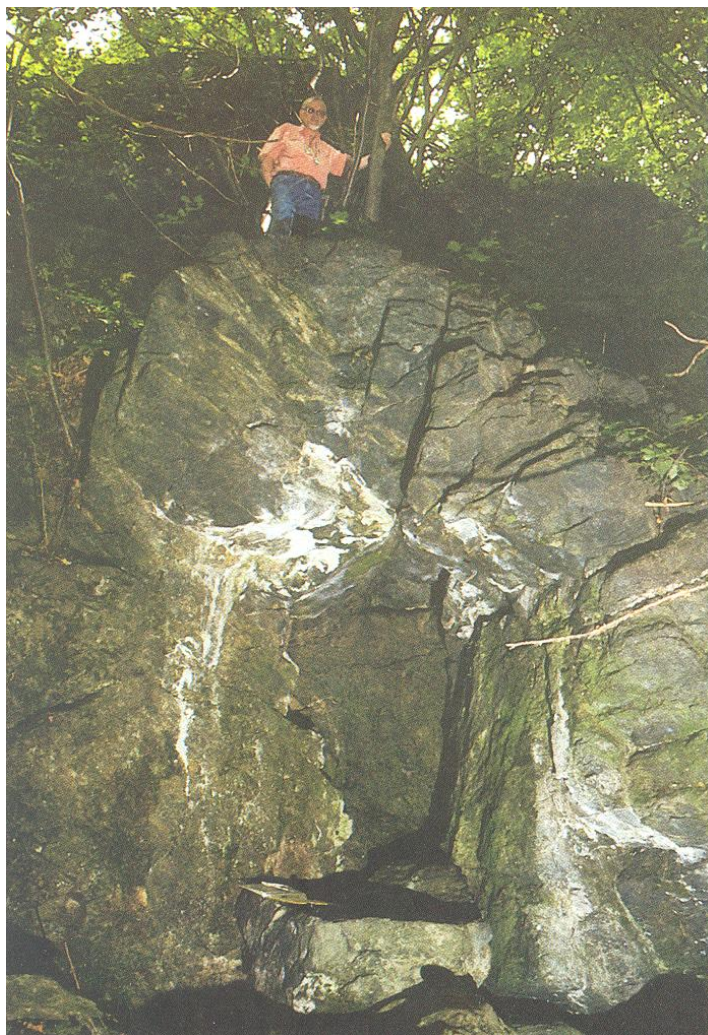
Ördögbarlangok (ördöglyukak, boszorkánybarlangok)

A legismertebb vulkanikus, boszorkányos, ördögös legendás barlang a Kámoron, a Börzsönyben található. A Kámori-sziklahasadékhoz kapcsolódó mondát VÉGH József 1994-ben írta le. Édesapja, Végh Károly diósjenői kántortanító feljegyzései alapján: „*Egyszer még az 1700-as években beje-*

lentés érkezett a község előljáróihoz, hogy Kámoren egy boszorkány él. Valóban, egy kis házban, magányosan éldegélt ott egy öregasszony, kit azonban senki nem ismert, senki sem beszélt vele. Ha valaki arra járt, beszaladt a házba s nem mutatkozott. Az ügyet kivizsgálendő egy küldöttség kerekedett fel, hogy végére járjon a dolognak. Ők is látták, hogy az anyóka az udvaron tett-vett, és mihelyt észrevette őket, bezárkózott a házba. Hiába szólongatták, dörömböltek, semmi válasz nem érkezett. Feltörték a házat, s átkutattak minden szegletet, de sehol sem akadtak a nénire. Maguk is megijedtek már ekkor, s hogy mindenképpen végére járjanak a dolognak, felgyújtották a házat. Megvárták, amíg leég, s akkor találták meg a ház alatt levő barlangot. Két dolog lehetséges most: vagy elégett szegény a tűzben, vagy pedig a barlangon át elmenekült, s ki tudja talán ma is él.” Azóta az erdőt járók rendszeresen látják a környéken bolyongani a boszorkány szellemét.

A Kalapos-kő egyik barlangjának keletkezését meséli el a *BARISKA* István által 2000-ben lejegyzett monda: „ *A Kalaposkőnél - mesélik a Hegyalján - van egy nagy termiskő. Ott van egy ollan luk, mind egy nagy emberi fej hele lenne, és aszt állítják, hogy az ördög mírgibe abba verte a fejét, amikor a szentvidi templom épült, ezér van ott az a luk. Alatta meg van egy barlang, az Ördög-barlang. Ez a barlang vót az ördög hele. Ahogy a fejít a sziklába verte, a sziklák megnyíltak és barlang keletkezett ott.*”

Az Anton *MAILLY* által 1931-ben lejegyzett monda a kincset rejtő Speck-kamrához (Speckkammerl) fűződik: „ *Fenn, a Borostyánkő melletti Kien-hegyen sok-sok évvel ezelőtt egy erdei asszony, a Kien-hegyi boszorkány őrzött egy hatalmas kincset. Alkalmanként elhagyta a hegyet, hogy magányos vándorra, favágóra vagy gyermekre leselkedjen, akiket aztán szikladarabokkal megdobálva agyonütött. Ezt követően az irdatlan hosszú mutatóujjával a szikla felé bökött, mire az szétnyílt. Mögötte volt az ő lakhelye, amit Speck-kamrának mondanak. Becibálta áldozatát a szikla-barlangba és ott megfüstölte, majd apránként megette. Ha ismét portyára indult, akkor a sziklafal magától bezárult mögötte. Amint egyszer a gyermek Jézus málnát keresgélt a hegyoldalon, az erdei banya szokásához híven feléje dobott egy nagy sziklát. Ez azonban reptében megfordult és a boszorkányt csapta agyon. Aki a hegyoldal sziklagörgetegei között megtalálja a Kien-hegyi boszorkány irdatlan hosszú ujját, az tudja majd ismét szétnyitni a sziklaormot és hozzájut majd a kincshez.*” (2. ábra)

2. ábra: A Kien-hegyi Speck-kamra
Fig. 2: Speck Pantry in the Mount Kien

Kincses barlangok

Valójában a barlangokban is oly kevés kincs fordul elő, mint bárhol másutt, de misztikus környezetük sokat sejtet. Kámorhoz több legenda, monda fűződik. Az egyik egy Diósjenőről szóló írásban így szól (*anonim* évszám nélkül): „Községünk a Börzsöny hegység lábánál terül el. Határában található a Kámor nevezetű hegy, melynek tetején van egy nagy lyuk. Az vezet be a hegy belsejébe, ahol állítólag nagy tágas helyiségek vannak, s bennük hatalmas kádak teli kincsekkel, arany-, ezüst- és gyémánt ékszerekkel. A

legenda szerint ennek a kámori hegynek, illetőleg várnak aljában, vagyis a laposban, van egy öreg mogyoróbokor. Ez a bokor az egykori vár kapuján nőtt, ami olyan csapóajtóféle volt.

Minden évben virágvasárnapkor, amikor a pap misézik, ez a csapóajtó a mogyoróbokorral együtt elmozdul a helyéről. Ha valaki ezt kilesi, akkor a kinyílt kapun be tud sétálni a barlang belsejébe, s az ott felhalmozott kincsekből annyit hozhat magával, amennyit csak elbír. Nem szabad azonban a telhetetlenség bűnébe esnie, mert ha nem igyekszik kifelé, akkor a kincses barlang ajtaja bezáródik mögötte, tudniillik, hogy az csak addig marad tárva, míg a pap a templomban be nem fejezi az ünnepi szertartást. Ekkor bezáródik, s csak egy év múlva tárul ki ismét.”

Híres monda kapcsolódik a Kámori-sziklahasadékhoz is. A történet szerint ebbe a barlangba egy Kámor nevű rablóvezér rejtette el a kincseit, hogy majd egy sötét és borongós éjszakán, mikor már nem is keresik őt a pandúrok, magával vigye őket. MOCSÁRY Antal (1820) a következőképpen említi ezt: „*A köznép azt állítja közbeszédben, hogy itten nagy kintsek vannak elrejtve, mellyet valami idegen vének fognak felásni és magukkal elvinni, setét éjjeli időben, de ez csak a' köznép' véleménye.*” VÉGH 1994-es gyűjtése szerint Diósjenő lakói kiegészítették a legendát, miszerint: „*Vagy már el is vitte? A hagyomány szerint valamikor réges-régen 11 szekérral fuvarosok érkeztek Diósjenőre. Nem mondták meg, hogy miért jöttek. Szállást kaptak és hajnalban Kámor felé távoztak. Vissza többé nem jöttek, de megrakott szekerekkel más úton tértek haza az Alföldre. Valaki megleste őket, és látta, hogy a »Kámor lyukából« ládákat cipeltek ki, s minden biztonnyal az ott elrejtett kincseket szállították el.*

A Pogányváron (Pohanský hrad) 44 bazaltbarlang ismert. Ezek túlnyomó része gravitációs lejtőmozgások hatására keletkezett a bazaltfennsík peremén. E barlangok gyakran labirintus jellegű üregek. Közülük a legnagyobb a 182 méteres Oszlopos-barlang (Stĺipová jaskyňa). Nem tudni a sok barlang közül melyikre vonatkoznak a mondák (BARÁZ, KISS, PALKOVICS 2010). A Pogányvár mondakörének legfajsúlyosabb részét azok a kincsmondák alkotják, amelyek a föld gyomrában rejtőző aranyról, kádakba, hor-dókba rejtett kincsekről, és egy ugyancsak pogány bálványként szolgáló aranyborjúról mesélnek. Megszerzésükre valamely jeles nap (Szent György napja, nagypéntek) kínálta a legmegfelelőbb alkalmat, hiszen ilyenkor »tisztított az arany«, mely a földből kicsapó lángokkal mutatta meg el-rejtésének helyszínét. A kincskigyűlés helyszínének megfigyelése vezette sikerre azt az ajnácskői molnárlegényt is, aki kétheti kitartó ásás után buk-kant rá egy »mindenféle kincseket és drága portékákat« rejtő vaskoporsóra a Pogányvár nyugati oldalán található Vaskapu tájékán. Más kincses monda

szerint a pásztort egy emberi nyelven megszólaló béka vezette a kincs nyomára, mivel ő korábban megosztotta szűkös elemózsiáját az állattal. Önzetlen magatartása jutalmául beavatást nyert a kincs megszerzésének módjába, s megtudta, hogy nagypéntek napján – addig, amíg az egyházasbásti (Nová Bašta-i) templomban a passiót éneklük – a hegy egy bizonyos pontján egy sziklaajtó kinyílik, és felfedi a mögötte rejlő kincseket.

Egy másik monda is ismert a pogányvári kincsekről (JAKAB évszám nélkül), mely a következőképpen hangzik: *„Egy kondás jött az Alföldről a környékre (mármint a Pogányvár környékére) makkot szedni. Egy este egy kis asszonyka ment hozzá, és leült mellé szóatanul. A kondás egy kis szalonnaszíros kenyeret adott az asszonykának, aki cserébe elvezette őt erre a helyre. Azt mondta az asszonyka, hogy olyat ad neki, amit még az unokái is megemlegetnek. Hirtelen megnyílt a föld a kondás előtt, aki temérdek pénzt látott az üregben. A kondás háromszor ment le akkor, megtöltötte a csuháját, majd mikor végzett, a föld becsukódott. Máskor is elment oda és kocsiszín vitte el a sok pénzt. Akkor a helyiek tartottak a csodától, egyikük elmondása szerint a kondáson kívül más is látott egy kisasszonyt ülni a fa tövében, »akinek akkora melle volt, mint egy félakós (kb. 30 literes ?!) hordó«, de hívásra sem mert odamenni.”*

Balatonkenesén a Tatár-likakhoz fűződő egyik mondát LIPTÁK (1972) örökítette meg. Ennek rövidített változata a következő: *„Élt Kenesén egykor egy Lóki Vendel nevű szegény halász. Kicsiny vert falú háza a Balaton partján a Magasfal alatt állt. Egy kora őszi napon hatalmas szélvihar tombolt a tájon és összedöntötte a halász házát, aki alig tudta a felborított ladik alá menekíteni három gyermekét, amíg a feleségével mentették, ami megmaradt. Másnap megpróbált fedelet keresni családjának. A rokonok is szegények voltak, így elutasították. A bíró szintén durván és kioktatóan küldte el, mondván, nem tud szállást adni, de ott vannak a falu végén a tatárlikak. Száz éve még örült a szegény népség, ha ott meghúzódhatott. Ezek után Lóki Vendel kinézett magának és családjának a partoldalban egy lyukat. Kitakarította a csaknem betemetett löszbarlangot, felhordta kevéske holmiját, majd felvitte a családját is. Egy év eltelt után már a lakás bővítésén dolgozott. Összekötő járatot fűrt a szomszédos lyukhoz. Amikor annak alját mélyítette, megcsikordult a fejszéje. A barlang aljából öreg vasládika került elő. Rozsdás zárja szinte magától felpattant, benne pedig rengeteg ezüst és arany érme volt. Családjának nem szólt a dologról, de egész éjjel gondolkodott, mitévő legyen. Nem akart magának gondot és bajt venni. A ládikát a rengeteg pénzzel elvitte a bírónak, mondván ez a pénz nem illeti őt, hisz az egyik tatárlikban találta. A tatárlikak pedig mindig a falu szegényeiei voltak, tehát az övék a talált pénz is. Azt mondta még a bírónak: Használja kegyelmed*

úgy, hogy a kenesei bírót a sors soha ne szorítsa arra, hogy egyetlen hajlékát veszített emberrel is úgy beszéljen, mint ahogy azt velem tette!”

A borsodnádasi Vajdavár barlangjába még nem tudtunk bejutni, de a feltételezett üregrendszer fölött, a felszínen számos használati tárgyat és pénzérmét találtunk (3. ábra).

3. ábra: A Vajdavár barlangja fölött talált 1200-as években vert ezüstpéNZ, az ún. "friesachi denár"
Fig. 3: Silver coins the so called "friersach denarius" minted in the 1200s found above the Vajdavár Cave

Rablóbarlangok (betyárbarlangok)

A legtöbb barlangokhoz kapcsolódó monda a betyárokhoz köthető. Azt lehet mondani, hogy egy magára valamit is adó hegyvidéki falu határában kell, hogy legyen legalább egy olyan üreg, amely nevében vagy népi elnevezésében valamely szegény, bujdosó legény nevét viseli. Magyarországon összesen huszonhárom betyár- vagy bujdosóbarlangot ismerünk, ezek közül tizenhat található nemkarsztos kőzetben (Diósjenő, Mátrakereszt, Pákozdi /2 db/, Perőcsény, Pilisszentkereszt, Pomáz, Regéc, Ságvár, Sály, Sukoró,

Szentdomonkos, Szentkút, Szomolya, Tarnalelesz, Velem).

A legismertebb zsványmondás barlang a Kis-Péter-mennykői Rózsa Sándor-barlang. A történetét *MAJOROS* Zsuzsanna jegyezte le 1991-ben Pillér Tibor gyűjtése alapján, aki az 1913-ban született nagybózsvai Kovács Andrástól hallotta a történetet: „Nagyapám Rózsa Sándor legénye vót. Egyszer a pandúrok egészen a hegyekbe fel űzték Rózsa Sándort és legényeit. Kilencen vótak. Mikor már a Kispétermennykőnél jártak, a pandúrok egyszercsak látják, hogy a betyárok felvágtnak a hegytetőre, eltűnnek szem elől, majd előbukkannak a túloldalon a lovak, lovasok nélkül, és elvágtnak onnan. A hegytetőt körülkerítették, de az embereknek nyomuk veszett, mintha a föld nyelte volna el őket!... Nagyapám mesélte, hogy egy hársfa tövében nyílt egy barlang, és oda húzódtak be addig, amíg a veszély el nem múlt.”

4. ábra: Leereszkedés a mátrakeresztesi Vidróczki-barlanghoz
Fig. 4: Descent to the Vidróczki Cave near Mátrakeresztes Village

A Mátrában Vidróczki Mártonhoz kapcsolnak mondákat. Mátrakeresztes határában található a híres gázhólyag barlang, a Vidróczki-barlang, melyről azt tartja a monda, hogy Vidróczki az általa lopott kincseket ide rejtette el. (4-5. ábrák) Azt is beszélik, hogy az Ágasvár alatt lévő Csörgőlyukban is bujdosott, illetve a barlang melletti forrásnál (Vándor-forrás) itatta lovát, sőt, még egy csónakot is készített a 428 méter hosszú barlang mélyzónájában található tavon való csónakázásra. Vidróczki híre egyébként

messze túlterjedt a Mátrán. A nép elképzelése szerint az ő menedékhelye volt a sályi Lélek-lyuk és a tarnaleleszi Farkas-lyuki-kőlyuk is.

5. ábra: A Vidróczki-barlang bejárata
Fig. 5: Entrance to the Vidróczki Cave

Löszbe vágott mesterséges üreg a ságvári Betyár-barlang (ESZTERHÁS 2013). Mondája a következő: „»Somogyban híres betyárok »termettek«, így a két Patkó testvér, János és Pista. Későn kezdték a betyár-életet. Túl a harmincon, de aztán hamar hírnévre tettek szert. 1860 táján összeveszett a két testvér. Pista a ki a Koppány-völgyét választotta betyár-élete helyszínéül. Patkó Pista volt az, aki bandájával a környéket járta, őket tartották a 12-es szoba (a Betyár-barlang másik neve a 12-es szoba) lakóinak. Hajdan akkora volt a rejtekhely bejárta, mint egy nagyobb rókalyuk, aki nem ismerte a helyét, nem is sejtette, mit rejt a földbe vájt szállás.” Az

1800-as évek második felében állítólag betyártanya volt. Úgymond Patkó Pista (született Tóth István 1829-1862), valamint az ő embereinek volt a rejtékhelye. Az üreggel szemben, lent a Jaba-völgyben volt az ún. Ketteskút és mellette egy csárda. Az állathajtók és más utazók itt megpihentek. Rájuk csapott le alkalmasint Patkó Pista és bandája (6. ábra).

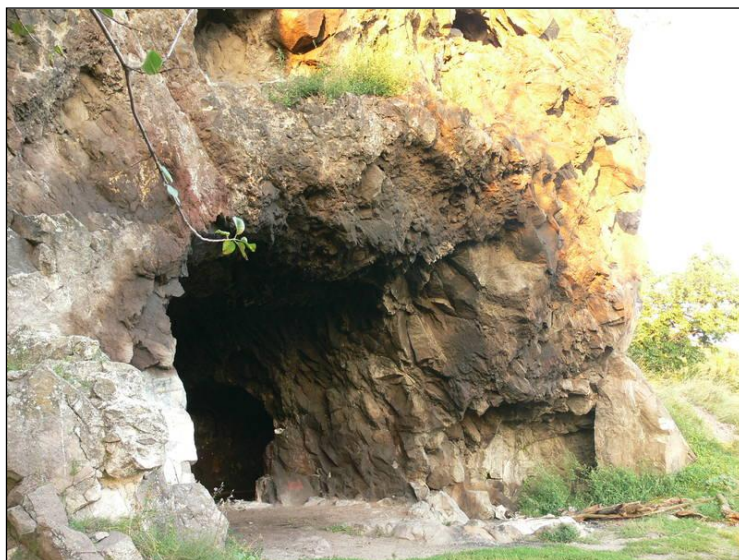
6. ábra: A ságvári Betyár-barlang felmérése
Fig. 6: Survey of the Outlaw Cave near Ságvár Village

Remetebarlangok

A legtöbb remetebarlang tufába, agglomerátumba vagy homokkőbe mélyülő barlang, amelyet vagy mesterségesen hoztak létre, vagy természetes barlangokat alakítottak tovább (Demjén, Ecseg, Gyöngyös, Kács, Nagymaros, Pilisszentkereszt, Szentkút, Szurdokpüspöki, Tihany, Zalaszentmihály). A legismertebbek mind közül a tihanyi Barátlakások és a nagymarosi Szent Mihály-hegyi Remete-barlang, melyekhez kapcsolódó legendákat többen is gyűjtötték (PESTY 1864, RÓMER 1868, KOLACSKOVSKY 1938, PÁPA 1943, ESZTERHÁS 1999).

A 19. században született a legenda a nagymarosi Remete-barlanggal kapcsolatban. Egy szerzetesnek látomása volt és a szél fúvásában hallani vélte az angyalok hárfázását. Látomása után visszavonult a Szent Mihály-

hegyen található barlangba, s ha a falusiak felkeresték, hogy vallási és világi dolgokban tanácsot kérjenek tőle, okos szamarának „iá”-zó jelzésére mindig visszavonult a barlangba, és onnan osztotta tanácsait. A szamár a hátára kötött két vödörrel minden nap leballagott a Dunához, beállt a vízbe olyan mélyre, hogy a vödrök megteljenek, majd a falun keresztül, hol a falusiak ráaggatták a remete ellátására szánt ajándékaikat, visszaballagott gazdájához. Egyszer a Duna áradásakor a szamár vízbe fulladt, majd segítőtársának elvesztése miatt bánatában a remete is vízbe ölte magát. A legendának ismert egy másik befejezése is, miszerint a falubeli csibészek kővel rakták tele szegény szamár hátán a vödröket, aki a nehéz súly miatt nem tudott kikapaszkodni a Dunából és megfulladt. A remete hiába várta a vizet, az ellátást a faluból, és éhen halt (7. ábra).

7. ábra: A Nagymarosi-remetebárlangok szílatemploma
Fig. 7: Rock church of the Hermit Caves near Nagymaros village

A mátrai (gyöngyösi) Remete-bárlanghoz kapcsolódó mondát PÁPA (1942) a következőképpen írta le: „Fenn a Mátrában a Nagyparlag közelében van egy jelentéktelen kis bárlang, inkább csak sziklaüreg, a Remete-lak, melyhez az alábbi történetet fűzi a szájhagyomány: Ebben a bárlangban remetéskedett Valgatha – előbb cseh rablóvezér – mint a Máttra egyik remetéje. Ez a cseh rablóvezér ugyanis egyéb gonoszságok között egy tündérszép leánynak a jegyesét leszúrta, a szép Ilust pedig elrabolta és Dédes várába vitette, ahonnét idők multával megörlve került vissza falujába. A jegyese, Dezső kiépülvén halálos sebéből bosszút esküdött és Dédest meglepte embe-

reivel, Valgathát elfogta, szemeit kiszúrta, rabul elhurcolta. Amint versben is meg van énekelve:

»Sok esztendő múlva egy vak remetére
Bukkantak a Mátra-hegyek tetejébe,
Kinek a szakálla olyan hosszú volt már,
Hogy a földet érte, feje kopasz volt már.«

*Majd tíz évig volt így ez a vak remete s állítólag a szomszédos
vörösmarti barátok tartották étellel és vigasztalással”*

A Tátikán szintén ismerünk remetebarangot (8. ábra).

8. ábra: A Tátikai-remetebarang bejárata
Fig. 8: Entrance of the Hermit Cave in the Mount Tátika

Vadlánybarlangok (vadlánylikak)

A Vadlány-lik kifejezés eredete a német Wildmädchenloch-ra vezethető vissza, és hozzájuk a legtöbb esetben valamilyen tragikus szerelmi történet kapcsolódik mondaként. A legismertebb Vadlány-lik a Kovácsi-hegyi bazaltutcában, Nagygörbő területén található. A barlang belső elrendezése olyan, hogy akár hosszabb idejű tartózkodásra is alkalmas (9. ábra). A bar-

langhoz kapcsolódó egyik mondát *HORVÁTH* Elek plébános 1928-ban a következőképpen jegyezte le: „*Van ezen a hegynek egy benyílója a sziklaországba, ahová bebocsátkozva az ember egy barlangot talál, amelynek a berendezése tényleg emberi munkára vall. Van a barlangban valóságos kőtűzhely, kőágy, kőasztal, kőpad stb... Egy feltűnően szép leány szerelmes lett egy szegény legénybe (jelenlegi szóhasználatban betyárba), akiért élt-halt. Mikor a leány szülői rájöttek idilljére, mindent megtettek, hogy ezt a szerelmet csírájában elfojtsák. – Sőt alattomban, a leányt fölbiztatták, hogy csak hívja meg kedvesét, hadd lássák a legény derék voltát és látván őt a házasságba beleegyezzenek. – A leány, akit éjelen szokott a kedvese felkeresni, felbiztatta kedvesét, a szülők szerető látogatására. A gyanútlan leány így lépre csalta kedvesét. A leány apja vendégül fogadva a legényt dúsan megvendégette és amikor már mámorosak voltak, kicsalta, hogy hadd mutassa be istállója gazdagságát. Kérve az istállóba, az ott elbújtatott zsandárokkal elfogatta, láncra verette és az urak kezeibe adta. Ez az eset a leányt annyira megviselte, hogy beleőrült fájdalmába. Elbujdosott. És soha többé nem látták. Csak esténként hallották a környék lakói a bánatos leányéneket... Évek múlva találták meg ruháit és csontjait a barlangban.*”

9. ábra: A nagygörbői Vadlány-lik bejárati aknája
Fig. 9: Entrance shaft of the Wild Girl Cave near the settlement of Nagygörbő

A Kovácsi-hegyi Vadlány-likről egy másik mondát ismerhetünk meg *LUGOSI* (2013) tollából. 2013. április 11-én Zalalövőn rendezték meg Zala megye mondairó pályázatának eredményhirdetését. E pályázat első helye-

zettje lett a Sümegcsehi Általás Iskola akkor 6. osztályos tanulója, Lugosi Csenge Anna (10. ábra). Az általa írt mondát teljes egészében ismerttettem: „Kovács-hegyi Vadlány-barlang (valójában Kovácsi-hegyi) Valaha élt Zalaszántón egy gyönyörű lány. Apja egyedül nevelte. Már gyermekkorában látszott, hogy más mint a többiek. Vörös haja, zöld szeme, finom vonásai, vadóc természete miatt kirítt a falusiak közül. Ahogy fiatal nővé cseperedett még szebb lett. A lányok, asszonyok nem barátkoztak vele, mert irigyelték szépségét és képességeit. Sok fiatalembernek akadt meg rajta a szeme, de feleségül venni mégsem akarták, mert egyrészt szegény volt, másrészt boldognak tartották. Beszélt az állatokhoz, sőt értett a nyelvükön, gyógyította a háziállatokat. Az erdei állatok sem féltek tőle. A növények gyorsabban nőttek csodás énekétől. Egy sérült rókát talált, meggyógyította, s az állat később is vele maradt, ugyanígy egy erdei fülesbagoly is. Velük járta a határt. Jobban ismerte a gyógynövényeket, mint bárki. Egyedülálló megérzései voltak. felgyulladt az öreg bíró háza, benne volt a bíró. Mindenki tehetetlenül nézte az égő házat messziről és hajtogatták, hogy valamit tenni kéne, de meg sem mozdult senki. Hirtelen kiugrott a tömegből valaki, és biztos léptekkel a ház felé indult. Az izzó lángok megvilágították vörös haját. Bevetette magát a lángok közé. A dombról mindenki lélegzetét visszatartva várt. A lány azonban még mielőtt a ház teljesen összeomlott volna megjelent. Maga után vonszolta az eszméletét veszített öreg bírót. Teljesen össze volt égve. Ám a lányon egy égésnyom sem volt. A falusiak összesúgtak. Végre valakinek eszébe jutott, hogy a lakásába vigye a bírót. Másnap az öreget menthetetlennek mondták, oly súlyosak voltak égési sérülései. Egyszer csak a lány jelent meg az öreg ágyánál. Néhány növényből készített főzet levéllel borogatta be a bíró egész testét. Mekkora volt a meglepetés, mikor pár nap múlva az öregúr felépült. – Most már biztos, hogy boszorkány – sipította egy asszony. – Az, bizony! Máglyára! – kiáltották egyre többen. – Kalodába! Kalodába is zárták, és este már rakták a máglyát. A sötétben a kaloda fölé osont valaki. Nyílt a zár, és a lány menekült az erdőn át a Kovács-hegy felé. Mintha valaki súgta volna neki, »Erre gyere!« Amikor a falusiak észrevették eltűnését, kapákkal, ásókkal, kaszákkal, sarlókkal, fáklyákkal rohantak utána. Voltak, akik csak egy-egy követ kaptak fel. – Erre! Erre! – szólt újra egy hang a lányt körbefonva a sötét erdőben. Mintha a föld alól jött volna a titokzatos hang, vezette a lányt az éjszakában. Bokrok szétnyíltak előtte, fák félrehajlottak, de amerre ment, csak tömör bazaltfalak voltak. A lány mégis követte a suttogást. Zsákutca! Már látta a villogó kaszákat, fáklyákat. Ekkor megnyílt a sziklafal és egy barlang bejárata tárult a menekülő elé. Nem tévovázott, bement. A barlang szája előtt a növények összehajlottak, elrejtve a nyílást. Így az üldözők nem találtak rá soha. Ott élt rókájával és baglyával

örökre, forrásvízen és erdei gyümölcsökön, a természetre támaszkodva, vadon. A falusiak még néha hallották gyönyörű, titokzatos énekét, de megtalálni soha nem tudták. Évtizedek teltek el, lassan el is felejtették a lányt. Egyszer aztán egy eltévedt vándor talált egy barlangnyílást a Kovács-hegy fekete bazaltszikláiban. A barlang több részből áll, benne szinte egy kis lakás, kőasztal, kőágy... Ekkor jutott eszébe a falu öregjeinek a titokzatos lány, aki valamikor menedéket talált a sötét sziklák között, s bár tudták, ott él a hegyben, soha nem találtak rá. Azóta is úgy hívják a barlangot: »a Kovács-hegyi Vadlány-barlang.«”

10. ábra: Lugosi Csenge a 2013-as zalai mondairó verseny győztese
Fig. 10: Csenge Lugosi won the legend writing competition of Zala Region in 2013

Bánhorváti mellett van a Damasa-szakadék, amely tíz barlangot is rejt magában. E barlangokat és a hozzájuk tartozó legendát dolgozta fel KOVÁCS, ZÁMPORI (1996) diplomamunkájában. A legenda szerint a Bánvölgy gazdájának, Damasának volt egy csodálatosan szép lánya, Rózsika, aki egy pásztorba szeretett bele. Mivel apja ellenezte ezt a kapcsolatot, ezért a szerelmesek titokban találkoztak az erdőben, ahol maguk lehettek. Egyik ilyen titkos találkozásukra véletlenül betoppant a lány apja, aki éktelen haragra gerjedt és elátkozta a szerelmeseket: „A hegy törje össze a koponyátokat.” Az átok valósággá vált, a hegy összeomlott, és maga alá temette a szerelmeseket. Csontjaik szétszóródva mind a mai napig megtalálhatók a szakadék barlangjaiban. Más mondák szerint csak Damsa Rózsika lelte halálát a szakadékban, amelybe beleesett.

Eredmények

Összefüggéseket keresve a mondák között megállapítható, hogy a magyar, a német és az osztrák barlangi mondák egy része azonos töről fakad. Ilyenek a boszorkánymondák (Hexensagen), a vadlánymondák (Wildmädchensagen). A kincseket rejtő magyar barlangi mondák között sok az azonosság. Öt, hat monda egy-egy részlete teljesen kicserélhető. A kincsekhez évente egyszer, többnyire egy-egy jeles egyházi ünnep alatt hozzá lehet férni, ha valaki ismeri a bejárat helyét. Amikor a pap az úrfelmutatást végzi a templomban, akkor egy virágzó bokor, vagy fa ajtó módjára kifordul és mögötte a kincsekkel megrakott barlang. A kincsekből csak mértékletesen szabad venni, mert az ajtó hamar záródik. A barlangbejárat helyét egy megsegített béka (vagy más állat) esetleg egy asszony árulja el. Az is előfordul, hogy egy imbolygó lángnyelv mutatja az utat. Erre mondják, hogy „*tisztul az arany*”. A vadlánymondák esetében gyakori, hogy egy tehetős apa nem kívánja lányának a szegény választottját elfogadni és ez vezet tragédiához

IRODALOM

- anonim* (?): A Patkó testvérek
– www-Sagvar.eoldal.hu/cikkek/latnivalok/betyarbarlang.html
- BARÁZ CS., KISS G. (2007): Az ördögtornyoktól s patkónyomos kövekig – Bábakalács füzetek 10. a Bükki Nemzeti Park kiadványa, Eger p. 42
- BARÁZ CS., KISS G., PALKOVICS GY. (2010): Tájban élő eredetmondák – Bábakalács füzetek 15. a Bükki Nemzeti Park kiadványa, Eger pp. 15-17
- BARISKA I. (2000): A kéklő Írottkö – Savaria Tourist Kft. Szombathely
- BÉL M. (1737): Notitia geographico-historica Comitatus Vesprimiensis, Simeghiensis et Szalaiensis – kézirat az OSZK-ban, Budapest
- ESZTERHÁS I. (1999): Legenden über vulkanische Höhlen in Ungarn - Slovenský kras, Acta Carsologica Slovakia, International Symposium on History of Speleology and Karstology, Liptovský Mikuláš pp. 29-35
- ESZTERHÁS I. (2013): Barlangszerű löszüregék Külső-Somogyban – kézirat a Vulkánszpeleológiai Kollektíva Évkönyvében az MKBT és a BI adat-tárában, Budapest pp. 139-160 és www.sagvar.eoldal.hu/cikkek/latnivalok/betyarbarlang.html
- GYURKOVITS GY. (1737): Notitia geographico-historica Comitatus Vesprimiensis, Simeghiensis et Szalaiensis, kézirat az OSZK-ban, Budapest
- HORVÁTH E. (1928): Napló – kézirat a Georgicon Könyvtárban, Keszthely op. citi pp. 176-178
- JAKAB Gy. (évszám nélkül): Medvesalja, ahol a barkók élnek –

tarjanikepek.hu/?p=3782

KOLACSKOVSKY L. (1938): A Börzsöny múltja a néphagyományok szerint – Turisták Lapja (50. évf.), Budapest pp. 1865-190, 311-318

KOVÁCS A. – ZÁMPORI Z., (1996): A bánhorváti Damasa-szakadék kutatásának eddigi eredményei – kézirat, diplomamunka a Miskolci Bölcsész Alapítvány Egyetemén, Miskolc

LIPTÁK G. (1972): Kenesei barlanglakók – Amiről a kövek beszélnek

LUGOSI CS. A. (2013): Kovács-hegyi Vadlány-barlang – zaol.hu/.../-megszolalt-a-fold-kihirdettek-a-megyei-mondairo-palyazat-eredmenyet

LUKÁCS K. (1943): A balatonfelvidék földrajza kétszáz év előtt – A Magyar Biol. Kutatóintézet Munkái (15. köt), Tihany p. 268

MAILLY, A. (1931): Sagen aus dem Burgenland – Österreichischer Bundesverlag, Wien

MAJOROS ZS. (1991): Kispétermennykői barlangok – Kézirat a Bükk Nemzeti Park adattárában, Eger

MOCSÁRY A. (1820): Nemes Nógrád Vármegye Históriai, Geológiai és Statistikai Esmertetése – Petróczai betűivel (III: kötet), Pest

NYÍRŐ ZS. (2009): A Szent György-hegyi jégbarlang legendája – Kisapáti a 900 éves község, www.kisapati.hu/index.php/a-joomloral-bovebben

PÁPA M. (1943): A barlangok romantikája – Barlangvilág, pp. 1-23

PESTY F. (1864): Magyarország helynevei – Kézirat az OSzK-ban, Budapest (Zala fol. 276)

RÓMER F. (1868): A barlangokról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról – Arch. Közlemények, VII.(2), pp. 110-145

TOMPA M. (1846): Népregék, népmondák – Pest

VÉGH J. (1994): Diósjenő – Nógrád megye települései sorozat kötete, Mikszáth Kiadó, Horpács p. 46-48

ZEBU (2008): A Szent György-hegy sárkánya - /Nagyvilág/ beküldte: Zebu / 2008.11.22:40